

*Герасименко Н. В.,**кандидат філологічних наук,**снс Відділу української літератури XX ст. та сучасного літературного процесу
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України**Кулінська Я. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовної підготовки**Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*

НОНФІКШН У ЖІНОЧОМУ ВОЄННОМУ ЩОДЕННИКУ ЯК ОЗНАКА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена явищу нонфікшн у сучасній документальній літературі і зокрема у жанрі сучасного щоденника. У фокусі дослідження – щоденники наших сучасниць, в яких зафіксовано переламні історичні події – Революції Гідності та російсько-української війни, викладені ними самими. Науковці опрацювали авторські тексти, проаналізували їхні змістові доміанти й композицію, з'ясували специфіку структури авторських записів, а також надали докладну характеристику. Зазначено, що усі загальні вимоги щоденникового жанру, як-от: щоденний запис події, оповідь від першої особи, з обов'язковим датуванням подій в усіх діаристок – авторками видань дотримані. Також дослідниці зацентували увагу на неоднорідності записів подій, їхній гібридності та ускладненій структурі, в яку часто вмонтовано елементи інших жанрів документалістики, зокрема, уривки листів, щоденників, смс-повідомлень), а також численна публіцистика й короткі епічні форми: етюди, шкіци, новели, поезія та поезія в прозі. Окрім того, здійснили порівняльний аналіз щоденникових текстів, вирізнявши їхні спільні та відмінні ознаки, а також з іншими текстами сучасної літератури. У висновках йдеться про те, що всі проаналізовані жіночі щоденники (й інші тексти) створені за однією моделлю: відтворені з онлайн-записів ФБ у друкованому виданні, потім розширені чи відкореговані коментарями чи іншою інформацією для завершення новини (часто іншим шрифтом), що наближає щоденник до мемуарів. Отже, саме новітні технології – одна з головних причин появи ускладненої та гібридної композиції сучасного щоденникового тексту, загальної жанрової еkleктики; аналогічні процеси тривають і в інших документальних та художніх жанрах сучасної літератури: ознаки нонфікшн сьогодні – це прикмети нашої доби.

Ключові слова: українська сучасна література, документалістика, воєнна проза, еkleктика, гібридний жанр, малі форми.

У сучасній українській літературі останніх двох десятиліть нонфікшн прози досить багато: і перекладної, і оригінальної. Справжнім жанровим бумом у книговиданні став 2020, відома вітчизняна дослідниця Ганна Улюра назвала його «роком нонфікшн» [1].

Не меншає таких книжок і зараз: читач і надалі віддає перевагу документу над вигадкою, реальності над умовністю, документу над вигадкою, утомлюється уявляти, прагне розуміти [1].

Щобільше: складові нонфікшн літератури упевнено проникають в різні жанри, модифікуючи й створюючи нові, еkleктичні.

Разом із тим, явище нонфікшн літератури об'єктом наукових досліджень ставало нечасто. Тому досі в сучасному літературознавстві немає одностайності у визначенні дефініції. Причому, дослідники США, Канади, Великої Британії nonfiction вживають здебільшого на позначення документальної літератури. Науковці з Польщі – послуговуються у цьому разі терміном «література факту» [2].

В Україні розуміння явища різняться: частина науковців «літературу факту», «документалістику», «фактографічну літературу», «нефікційну» та «нонфікшн» вважають синонімами і явищами одного порядку, що означають невігдану літературу про реальність. Зокрема, про це пише Олександр Галич: «На зміну белетристиці, побудованій на художньому узагальненні, домислі приходить література документа й факту» [3].

Однак дехто з науковців схильний тлумачити нонфікшн і як «особливий літературний жанр», «художньо-публіцистичний жанр» та й загалом сприймати документалізм як творчий напрямок, жанр і стиль [3; 5].

Сучасна дослідниця Ольга Колінко називає нонфікшн «особливим феноменом сучасної белетристики, що поєднує особливості трaвелогу, психологічну і філософську прозу» [2], а Марта Варикаша – як «різновид літератури, що перебуває на межі художності і документальності» [6].

Про явище нонфікшн у сучасній українській літературі, зокрема у її майданно-воєнному блоці, писали і ми теж [7; 8].

Разом із тим системних досліджень нонфікшн літератури, її специфіки та аналізу, зокрема у ніші воєнної прози наразі немає. Тому актуальність нашої роботи безсумнівна й на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За теоретично-методологічну основу нашого дослідження беремо праці Олександра Галича [3], Ольги Колінко [2], Надії Колошук [9], присвячені документальній літературі: її проблематиці, жанровій природі та особливостям, питанню жанровій ієрархії.

Окрім цього, звертаємося і до вагомих аналітичних робіт сучасних літературознавців, зокрема, монографій О. Галича «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» [4], Тетяни Черкашиної «Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія» [10], Леніє Таймазової [11] та ін., які так само розглядають докумен-

тальну літературу та її жанри, модифікації і взаємозовнішньо стосунки.

Також залучатимемо і фахові студії дослідників сучасної української літератури, зокрема, воєнної прози, передовсім, це матеріали досліджень Ніни Головченко [12], Оксани Пухонської [13], Наталі Чиж [14] та ін., а ще загальні літературно-критичні статті й медіа-повідомлення.

У нашій роботі ми послуговуватимемося визначенням Н. Головченко, у якому вона трактує нонфікшн як «особливий літературний жанр, де сюжетна лінія вибудовується винятково на реальних подіях з епізодичними вкрапленнями художнього вимислу, адже вона засвідчує реальні події та є еkleктичною за жанровою формою текстів (автобіографічні деталі, публіцистика, верлібр, вірші» [12], що найповніше і найточніше розкриває суть явища, а отже, є найприйнятніших для аналізу таких текстів.

Тема нашого дослідження зумовлює відповідно і його методи: окрім застосування загальнонаукових, серед яких: аналіз, синтез, опис, аналогія, індукція/дедукція, звертатимемося ще й до спеціальних літературознавчих підходів, зокрема, до історико-біографічного, оскільки художній текст часто є відбиттям авторського екзистенційного досвіду; до зіставного, оскільки є потреба у порівнянні текстів для вичленення й аналізу схожих/відмінних рис явища; а також до наратологічного та інтертекстуального аналізу, що разом із новим історизмом дають змогу розуміти текст не лише як авторський продукт, а й ширше – як мінімодель конкретної епохи.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – опрацювати зразки воєнних щоденників, дослідити їхню структуру, вичленити й проаналізувати риси нонфікшн у текстах.

Матеріалом дослідження є такі видання «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» (2015) Марії Матіос, «Щоденник болю і тривоги» (2016) Ольги Яворської, «Нотатки на полях війни» (2022) Любові Долик, «Райські яблучка» (2023) Ірен Роздобудько та ін.

Виклад основного матеріалу. Воєнні щоденники М. Матіос, О. Яворської, Л. Долик та І. Роздобудько створювалися авторками у різний період: перші – фіксували події Революції Гідності та початку російсько-української війни на Донбасі (2014–2022 рр.), тоді як інші дві – стали діаристками після повномасштабного вторгнення РФ в Україну (2022 р.).

Попри це, усі чотири видання мають низку схожих рис, приміром, однакову мету ведення щоденника: фіксація буремних подій сьогодення, щоби вони не втрапилися, не забулися й не сфальшувалися, а правдиво закарбували новітню історію українського народу, як зазначає О. Яворська: «Щоденник – це відображення пережитого й передуманого, відтворення журби і радості. У щоденниках – печать людської долі і того часу, в якому вона живе» [15, с. 4]. Майже збігається і час ведення нотаток: у О. Яворської з 25 жовтня 2013 до 31 грудня 2015 рр., у М. Матіос – від 30 листопада 2013 до липня 2015; у Л. Долик із 24 лютого по червень 2022, а в Роздобудько – з 24 лютого по квітень 2022.

Та чи не найбільше чотири видання подібні композиційно, оскільки всі мають складну, еkleктичну структуру. Приміром, у щоденниках О. Яворської і М. Матіос, окрім традиційних безпосередніх записів авторів – фіксація подій, спроба їхнього аналізу, обговорення новин та ін. подані й інші компоненти: уривки з поштових чи електронних листів від колег та знайомих,

які стосуються тієї чи іншої теми/новини/проблеми, відтворені фрагменти чи слушні для наратора думки з телефонних розмов, фрагменти ФБ-постів своїх чи інших дописувачів, смс-повідомлення, вірші, фото, додані міркування, короткий, а подеколи й розлогий літературознавчий аналіз творів (Яворська).

У щоденниковий текст М. Матіос, окрім перерахованого, умонтовано ще й фрагмент чужого щоденника, військового Павла, в якому той коротко нотував розгортання подій в Донецьку з подальшою окупацією міста, тобто виникає явище тексту в тексті, а точніше – щоденника в щоденникові. Така структура дає підстави говорити про жанровий синкретизм та еkleктику щоденникової природи, а також про наявність у сучасному щоденниковому жанрі ознак non fiction літератури, про що неодноразово зауважувала вже згадувана нами Марта Варикаша у своїх дослідженнях [6].

Схожа композиційна побудова і в «Нотатках на полях війни» Л. Долик, чи не найпершому щоденнику, виданого після початку повномасштабного вторгнення, та «Райських яблучках» І. Роздобудько.

Аналогічно до попередніх видань «Нотатки...» структурно охоплюють дві площини: суспільно-політичну та приватно-побутову. Суспільно-політичний вимір – це нова воєнна дійсність, нова реальність, ознаки якої – тривожна валізка, сирена тривоги, укриття, ракети над містом: «Летить смерть. Срібляста сигара уже понад Левандівкою. Летить. І у ці кілька секунд відчуваю такий відчай і жах, який виривається з мене дурним криком – бахнуло таки...» [16, с. 255], переселенці за сходу та півдня, чоловіки у військових одностроях на міських вулицях, зрештою, зміна тематики розмов – куди прилетіло, чи є загиблі, кого забрали на війну та ін.

Не менш важливим є і приватно-побутовий вимір: тут авторка по черзі виступає в ролях матері, дружини, бабусі та ін., однак саме ця площина допомагає авторці отямитися, змиритися з новою дійсністю та отримати сили, щоби жити самій і допомогти слабшим – стає віддзеркаленням суспільно-політичної площини та нової дійсності через призму сприйняття цивільної людини.

Зауважимо, що авторсько-професійна діяльність діаристок практично ідентична (усі – письменниці, М. Матіос, окрім усього, ще й колишня депутатка, а О. Яворська – вчителька української мови), а тому події їхньої професійної царини практично однакові: у щоденникових записах часто згадуються/описуються книжкові виставки, презентації, постановки п'єс за літературними творами на сцені різних міст (Матіос), зустрічі з видавцями, поїздки у закордонні відрядження й представлення там України, а також порушуються й аналізуються проблеми культури та книговидавництва в Україні, їхня роль у становленні нового громадянського суспільства. Оскільки усі авторки – відомі поетки й мають у творчому здобутку чимало збірок віршів («Нотатки на полях війни» у Л. Долик – перша прозова спроба авторки), то частина їхніх думок і міркувань, почуттів і просто гасел дня втілені у рядках численних поезій, здебільшого верлібрів (найбільше у Долик і Яворської).

Природа записів «Нотаток...» так само неоднорідна, як і «Приватного щоденника...» та «Щоденника болю і тривоги»: є короткі інформаційні повідомлення, також є гібридні – до короткої інформації додано ширший коментар-рефлексію або ж вірш, відтворено діалог чи молитву-звертання/розмову-дорікання зі Всевишнім, що допустив такі страждання/випро-

бування для народу. Такі широкі коментарі відрізняються від традиційних не тільки структурно, а й емоційною наповненістю – розкутіші, емоційніші, часто з відкритою кінцівкою – риторичним запитанням, однак у поєднанні з лаконічними першими створюють повне уявлення про подію, роблять її висвітлення всебічно-об’ємним. Таким чином, авторка, засвідчуючи реальні події, додає в текст ще й автобіографічні деталі, публіцистику, а також поезію – виникає абсолютно еkleктична жанрова форма.

Схожа структура нотаток і у «Райських яблучках» І. Роздобудько. Щоденник унікальний тим, що це спроба зафіксувати не так події великої війни з РФ, як її відчуття. На цьому наголошує авторка: «Часом відтворити відчуття складніше, ніж написати сотню рядків, присвячених подіям. Але відчуття, як на мене, важливіші: слова й події забуваються – відчуття лишаються з тобою до кінця днів» [17, с. 14].

Тож усі записи письменниці, крім формальних ознак щоденникового жанру: календарне датування, запис одразу після події, оповідь від першої особи та ін. містить увесь спектр емоцій, що їх переживає цивільна людина, яка одного дня прокинулася у війні: невіра й несприйняття події, розгубленість і страх за родину, ненависть до ворога, а далі – примирення з дійсністю, віра в армію і народ, огида до ворога, намагання допомогти задля перемоги – плетіння сіток, пильнування району щодо ймовірних диверсантів, психологічна підтримка слабших і зневірених.

Крізь сторінки щоденника І. Роздобудько проступає образ ще однієї Ірен, це Ірен Немировська, так само киянка, авторка «Французької сюїти», яка в серпні 1942 загинула в газовій камері Освенціму. Свій роман жінка творила в окупованій нацистами Франції, саме її поведінка – фіксувати реальність і творити – стала для української письменниці прикладом, зазначає вона сама в увертюрі до щоденника: «... Ірен Немировська підморгнула мені й лишила мене на місці, мовляв – сідай і стукай по клавішах» [17, с. 7].

Щоденникові записи І. Роздобудько такі самі, як у М. Матіос: вони гетерогенні. Більшість – короткі, датовані, відтворені письменницями з Фейсбуку в автентичному вигляді, із зазначеним ресурсом: «... я пообіцяла собі: якщо колись це буде опубліковано, не поміняю жодного рядка, жодної емоції, навіть якщо все це буде «не літературно», наївно чи надто пафосно» [17, с. 15]. А також є інші, де до короткого повідомлення додано розлогий коментар, часто з іншим шрифтом або позначкою P.S., що свідчить про пізніший час його написання. Така гібридна структура могла би свідчити про зближення цих щоденників із мемуарами (як-от «Життя P.S.» Валерії Бурлакової), однак, на нашу думку, це більше намагання обох авторок якомога повніше подати інформацію, особливо значущу для них чи для суспільства в цілому, надати їй змістової завершеності. Тому час першої фіксації новини та кінцевого результату сприймаються обома письменницями як теперішній подовжений час, з єдиною емоцією та змістовим наповненням, а не ретроспективним, реконструйованим з пам’яті, як це обов’язково відбувається з оповіддю у мемуарах.

У щоденниковому тексті Роздобудько умонтовано також чимало новел та оповідань, деякі з них – теперішні рефлексії війни (приміром, у яких йдеться про евакуацію дітей з міста тощо, ще частина – присвячені Донбасу та його топографії).

Також структура «Райських яблучок» ускладнена ще й наскрізними елементами музичного твору: з увертюрою, розгортанням головної й побічної партій тощо.

Така сама еkleктична форма, де традиційні щоденникові записи поєднуються з іншими формами – вкрапленнями біографічних подробиць, художніми текстами (шкіцями, етюдами та ін.), із додаванням численних фото чи зазнімкованих окремих аркушів робочого щоденника, наявна й у інших творах документалістики, зокрема, у «Нотатнику мобілізованого» Назара Розлуцького, мемуарах «Життя P.S.» Валерії Бурлакової, а також «Літописі самовидців. Дев’ять місяців українського спротиву» Оксани Забужко; у художній літературі таким зразком non-fiksh-прози є «Блокпост» (2016) Бориса Гуменюка.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зазначимо про таке: явище non-fiksh досить широко представлено в сучасній українській літературі, і зокрема, в документалістиці. Одразу зауважимо, що усі авторки щоденників – М. Матіос, О. Яворська, Л. Долик та І. Роздобудько дотрималися формальних ознак жанру: оповідь ведеться від першої особи, записи здійснюються щодня й одразу після новини/події, яка відбулася, охоплені теми – «від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, що наближаються до літературного висловлювання» [18, с. 438], а структуру сформовано перебігом закарбованих авторкою подій [18, с. 438]. Так само в усіх чотирьох діаристок щоденникові нотатки неоднорідні й складні композиційно.

Однією з причин цього є той є той факт, що спершу усі записи авторки вели в онлайн-форматі, у мережі, і лише згодом почали готувати ще й традиційний, друкований варіант щоденника: дублювали на його сторінки нотатки з ФБ, а до особливо важливих, на їхню думку, додавали ще й розлогі коментарі-пояснення чи нову інформацію, щоби логічно завершити новину. Крім цього, подавали у своїх записах чужі тексти – уривки листів, щоденників, смс-повідомлень (так з’явився щоденник у щоденнику Матіос), чергували фіксацію подій з численною публіцистикою та короткими епічними формами – етюдами, шкіцями, новелами, вкрапленнями віршів та віршів у прозі.

У «Приватному щоденнику...» М. Матіос, «Нотатнику мобілізованого» Назара Розлуцького, мемуарах «Життя P.S.» Валерії Бурлакової усі авторські записи ще й проілюстровані численними фото, а також світлинами записних книжок, робочих щоденників тощо. До речі, Н. Розлуцький, В. Бурлакова і Б. Гуменюк так само первинні записи вели на гаджетах, лише згодом, повернувшись з передової, перенесли нотатки на папір.

Оця міксована, синтетична природа, де на основу-реальні події нанизуються інші тексти, й спричинила явище non-fiksh у сучасній літературі, й зокрема у воєнному щоденнику: нові виклики реальності, увага до документа та захоплення новими технологіями перемогли умовність і традиційність, породили жанрову еkleктику та стали прикметою нашого сьогодення.

Література:

1. Улюра Г. Реальність кличе : 14 найкращих non-fiksh книг року українською. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/knowledge/knowledge-2020/305309-realist-kliche-14-naykraschih-non-fikshn-knig-roku-scho-viyshli-ukrayinskoyu> (дата звертання: 22.05.24).
2. Колінько О. Non-fiksh як особливий феномен сучасної белетристики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2016. № 24. Т. 2. [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_2/24.pdf (дата звертання: 22.05.24).

3. Галич О. Мемуари : масова чи елітарна література? *Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст.* Відповід. ред. В.А. Зарва. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. С. 191–196.
4. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи : монографія. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.
5. Ігнатів Н. Документальна проза Світлани Алексієвич : проблематика та жанрологія. *Султанівські читання*. 2018. Вип. 7. [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/culs_2018_7_18 (дата звертання: 22.05.24).
6. Варикаша М. Література non-fiction : поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38201/03-Varykasha.pdf> (дата звертання: 30.04.24).
7. Герасименко Н. Нон-фікшн у сучасній літературі : перевага чи недолік? (на матеріалі творів Б. Гуменюка «Блокпост», М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...», Н. Розлуцького «Нотатки мобілізованого»). [Ел. ресурс]. Режим доступу: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/535> (дата звертання: 20.05.2024).
8. Кулінська Я. Щоденниковий жанр у контексті сучасної української воєнної прози (на матеріалі творів М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...», А. Куркова «Щоденник Майдану та Війни», О. Мамалюя «Військовий щоденник» та ін.). *Science and Education a New Dimension. Philology*. VIII(72). Issue: 241, 2020 Nov. [Ел. ресурс]. Режим доступу: www.seanewdim.com (дата звертання 22.05.2024).
9. Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності : українська ситуація. *Питання літературознавства : наук. зб.* Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 78. С. 215–223.
10. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття : українська візія : монографія. Харків : Факт, 2014. 380 с.
11. Таймазова Л. Мемуарно-щоденникова проза М. Волошина : художня інтерпретація внутрішнього світу особистості : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.02. – російська література. Сімферополь. 2006. 20 с.
12. Головченко Н. «Блокпост», або Формула успіху Бориса Гуменюка. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6655> (дата звертання: 20.05.24).
13. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.
14. Чиж Н. Воєнний щоденник як «Текст пам'яті» в умовах екстремального напруження особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. №. 65. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf> (дата звертання: 18.05.24).
15. Яворська О. «Щоденник болю і тривоги». Львів : Априорі, 2016. 184 с.
16. Долик Л. Нотатки на полях війни. *Вічність триває цей день. Художні хроніки війни*. Тернопіль : Джура, 2023. С. 242–266.
17. Роздобудько І. Райські яблучка. Київ : Нора-друк, 2023. 224 с.
18. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. 519 с.

Gerasimenko N., Kulinska Ya. Nonfiction in a woman's war diary as a sign today

Summary. The article is devoted to the phenomenon of non-fiction in modern documentary literature and in particular in the genre of modern diary. The focus of the study is the diaries of our contemporaries, in which the turning points in history – the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war – were recorded by them. The scientists processed the author's texts, analyzed their content dominants and composition, found out the specifics of the structure of the author's records, and also provided a detailed description. It is noted that all the general requirements of the diary genre, such as: a daily record of an event, a first-person narrative, with mandatory dating of events by all diarists – authors of publications, are observed. The researchers also focused attention on the heterogeneity of event records, their hybridity and complicated structure, which often incorporates elements of other genres of documentary, in particular, excerpts of letters, diaries, text messages), as well as numerous journalism and short epic forms: sketches, sketches, novels, poetry and poetry in prose. In addition, a comparative analysis of diary texts was carried out, distinguishing their common and distinctive features, as well as with other texts of modern literature. The findings suggest that all the analyzed women's diaries (and other texts) follow the same model: reproduced from online FB entries in the printed edition, later expanded or corrected with comments or other information to complete the news (often in a different font), approximating a diary for a memoir. So, it is the latest technologies that are one of the main reasons for the emergence of a complicated and hybrid composition of modern diary text, general genre eclecticism; similar processes continue in other documentary and artistic genres of modern literature: the signs of non-fiction today are the signs of our time.

Key words: modern Ukrainian literature, documentary, war prose, eclecticism, hybrid genre, small forms.